

Kristijan Eker

NELIDA MILANI I TRAGEDIJA JEZIKA

Pariskim ugovorom iz 1946. godine Italija je izgubila Istru; narednih godina najveći deo Italijana koji je vekovima živeo na poluostrvu napustio je svoje kuće i preselio se u otadžbinu. Između Italije i Jugoslavije nije postojala obična granična linija nego „železna zavesa“, tj. granica između zapadnog i sovjetskog sveta. Italijanima koji su odlučili da ostanu u Titovoj zemlji na početku nije bilo lako: bili su potpuno prepušteni sami sebi. Italijanske vlasti su ih smatrale komunistima zbog same činjenice što nisu otišli, a Jugosloveni fašistima jer su bili Italijani. Posle 1948. godine, kad je Tito raskinuo sa Staljinom, unutrašnja politička situacija u Jugoslaviji se pogoršavala i italijanska manjina je osetila posledice ovog vanrednog stanja: mnogi Italijani su završili na Golom otoku, neki drugi u zatvoru, a to se često dešavalo bez razloga. U tom kontekstu, Italijani su se borili da zadrže pravo da imaju škole i novine na italijanskom. Uspeli su zahvaljujući intelektualcima koji su došli iz Italije da žive u Istri zato što su sanjali da doprinesu izgradnji socijalističkog društva i koji su imali dobre odnose sa jugoslovenskim vlastima¹. Kako ne bi zaboravili svoj jezik, najveći deo Italijana u Istri počeo je da piše književna dela: tokom pedesetih i šezdesetih godina, autori su pisali samo pesme a neki, poput Klaudija Ugusija, su i slikali. Poezija i slikanje su oblici umetnosti koje vlast teško može kontrolisati. Tek krajem sedamdesetih i osamdesetih, kad je Titov režim postao liberalniji i kad su se uveliko poboljšali odnosi sa Zapadom, Italijani su počeli pisati i prozu. Pričali su o tome šta im se događalo nakon Drugog svetskog rata i o iseljavanju Italijana tih godina, kako bi mogli da savladaju traumu koja je sledila te događaje i o kojoj dugo nisu mogli ni pričati. Književnost je bila i „topos“, mesto na kom su se Italijani sretali sa istarskim Slovenima, sredstvo koje je omogućavalo da se analiziraju razlozi zbog kojih su se pripadnici ta dva naroda toliko mrzili.²

Najznačajnija italijanska spisateljica u Istri je Nelida Milani, koja je počela ne samo da objavljuje, nego i da piše kad je imala pedeset godina. Prva njena knjiga *Una valigia di cartone (Prtljag od kartona)* je izašla u Palermu 1991. godine i zahvaljujući velikom uspehu koji je postigla, Italijani su se prvi put upoznali sa istarskom književnošću i sa svojim sunarodnicima koji žive s druge strane Jadranskog mora. Možda zbog dvojezičkog konteksta u kojem je živela, Nelida se već vrlo mlada bavila lingvistikom i predavala je sociopsiholin-

¹ Najvažniji među njima bili su Eros Sekvi, koji je osnovao Odsek za italyanistiku u Beogradu, Lucifero Martini, ekonomista koji je napisao romane u kojima analizira nedostatke i vrednosti jugoslovenskog privrednog sistema, Alesandro Damijani i Đakomo Skoti.

² Taj susret je bio veoma uspešan i o tome svedoči i činjenica da su se Italijani i Hrvati sretali ne samo u književnosti nego i u politici: tokom devedesetih politička partija „Dieta democratica istriana“ (Istarski demokratski sabor), koju su osnovali Hrvati i Italijani, bila je jedina partija koja se snažno suprotstavljala Tuđmanu i njegovoj nacionalističkoj politici. I danas je „Istarski demokratski sabor“ na vlasti u Istri.

gvistiku na Univerzitetu u Puli, gradu u kojem još uvek živi. Njena lingvistička istraživanja, koja su uticala na njena književna dela, analiziraju društvene i psihičke okolnosti koje nagone ljude koji pripadaju etničkim manjinama da prihvate idiom većine na račun svog jezika. Nelida Milani je imala mogućnost da proučava ovakve stvari u teškim trenucima kad su se hrvatske i jugoslovenske vlasti suprotstavljale Italijanima i kad je politička situacija bila toliko napeta da je sprečila spisateljicu da nađe unutrašnji mir, potreban za pisanje.³

U svojim delima, Nelida Milani priča o italijanskoj zajednici u Istri, koja više nema identiteta, i o ljudskim odnosima, naročito o ljubavnim – uvek teškim – odnosima među muškarcima i ženama. Milaninu zanima sve što je „deoba“, tj. prekid horizonta očekivanja koji svi mi imamo prema životu. Autorka analizira granicu između iluzije, predrasude (u smislu onoga što mi smatramo istinitim pre nego što možemo da ga proverimo) i stvarnosti. Pozorišni režiser Romeo Kastelući, dok je pisao scenario za savremenu tragediju, definisao je „tragediju“ kao svaki proizvod deobe: tragedija počinje u trenutku u kom sve to što nam se čini ujedinjeno, jednoznačno i homogeno – puca, podriiva se.⁴ U tom smislu Nelida je tragična spisateljica, ali nije uopšte dramatična: njena dela su veoma ironična. Ironija dozvoljava da se otkrije drugi deo stvarnosti, onaj koji se naglo pojavljuje i zbunjuje čoveka koji misli da je razumeo sebe i smisao situacije u kojoj živi. Ironija ima spoznajnu moć. Za Nelidu pisanje je borba protiv procenjivanja *a priori*; najčešće ljudi analiziraju druge osobe i situacije preko ideologija koje im dolaze iz obrazovanja, iz političkog uverenja ili iz sopstvenih nesvesnih strahova i trauma.

Ova spisateljica počela je svoju karijeru 1987. objavivši pripovetke u antologiji napravljenoj za konkurs „Istria nobilissima“, koji je najpoznatiji umetnički konkurs istarskih Italijana. Delo u kojem se najjasnije izražava Nelidina poetika jeste *Utakmica*, kratki roman objavljen 1988. godine ponovo u Antologiji konkursa „Istria nobilissima“. Glavni junak i pripovedač je maturant koji bi želeo da bude pisac i koji priča o školskim događajima, o lepoj Nataši u koju je jako zaljubljen, o porodici, o stricu Borisu, velikom zavodniku, i o Borisovoj ženi Matilde, koja je, naravno, jako ljubomorna na muža.

U toj priči je prisutno i povezivanje sa političkom i društvenom situacijom u Istri. Autorka, koja je dugo i studiozno proučavala Sosirove teorije, shvatila je da su problemi Italijana pre lingvističke negoli političke prirode. Majka glavnog junaka tera svog sina da promeni školu, da napusti hrvatsku Gimnaziju i da pređe na italijansku. Isprva, junak je zadovoljan tom promenom zato što:

³ Italijanima su se više suprotstavljale hrvatske vlasti nego jugoslovenske. Hrvati su dobro pamtili italijansku fašističku dominaciju koja je trajala od 1918. do 1945. godine i koja je bila neljudska i bez milosti prema svim narodima koji su živeli u Istri i koji nisu bili Italijani. Musolini je smatrao slovenski narod „nižom rasom“. Italijani u Istri su razumeli i opisali u svojim delima tu situaciju i tražili su pomirenje sa Jugoslovenima, naročito sa Hrvatima i Slovencima. Naprotiv, italijanske vlasti su samo ispričale drugi deo istorije (Fojbe, osveta Hrvata prema Italijana...) i prikrivali su sopstvenu odgovornost.

⁴ Romeo Kastelući, zajedno sa Kijarom Gvidom i Klaudijom Kastelući, osnovao je u 1981. godine u Čezeni (Italija) pozorišno društvo „Societas Raffaello Sanzio“, koje je veoma poznato u celom svetu. Režiser je dao svoju definiciju tragedije u odnosu na „Tragedia endogonidia“ Societasa koja je sastavljena od jedanaest predstava; svaka predstava se odigravala u jednom od evropskih gradova, po kome je i imenovana: Čezena 1, Avinjon 2...

Ranije je sve bilo neprestano prevođenje sa hrvatskog, manje više kruti prevodi. Jeste li ikada mislili da je prevođenje recitacija? U recitaciji subjekt je jedan, dva su izraza. I u prvom i u drugom slučaju odigrava se razdvajanje. Ja pričam hrvatski – jedan subjekt, ali u isto vreme ja ostajem ja – drugi subjekt. Recitacija je proizvod preciznih mentalnih operacija, dakle nije nužno da se odigrava samo na pozornici. Prevođenje jeste recitacija i čini da se stalno osećaš kao na pozornici. (Nelida Milani, 1988: 94, prev. Kristijan Eker)

Prevođenje jeste deoba koja podriva temelje identiteta čoveka koji priča i koji se oseća kao na pozornici: dok on prevodi sa jednog jezika na drugi, koncentriše se više na oznaku nego na označeno, i u tom procesu gubi vezu među njima, a time i jezički znak. Jezik, koji spaja oznaku i označeno u znak, postaje laž, neistinita stvar, čista strukturalna igra i nije više sredstvo za uspostavljanje komunikacije. To je prava jezička tragedija, i junak Nelidinog romana, koji želi da bude pisac, čim upiše italijansku školu shvata da... ne zna dovoljno dobro italijanski. Njemu ostaje samo da nauči svoj maternji jezik čitajući što više:

Meni se puno sviđa italijanski. Ali koliko je teško nadoknađivanje! Kod kuće pričamo na našem dijalektu, ali nikad nisam pričao pravi italijanski. Samo ja znam patnju prvih vremena u italijanskoj školi, moje življenje u tišini mesecima pre nego što sam počeo odmotavati leksičko klupko. Jedino su mi reklame nadolazile automatski...

Bacio sam se na čitanje poput ludaka, dan i noć... Svaka knjiga predstavljala mi je ne prepreku koju sam morao obilaziti, već ključ koji mi omogućava ulazak u jedan novi svet, od kojeg sam pred očima imao samo jedan od svih tih čarobnih vidova. Pratio sam priču, ali me je iznad svega fascinirao stil. Na magičnom polju stila, robijanje onome što je ograničeno se završava, osećamo se slobodni. (Nelida Milani, 1988: 95, prev. Kristijan Eker)

Mladi student želi da dobro nauči svoj jezik jer razume da samo stil i forma garantuju suštinu priče i govora. Stvarnost je jezik, ljudsko biće daje formu svetu zahvaljujući jezičkom iskustvu: daje ime stvarima i u isto vreme ih strukturise – sintaksom stvara hijerarhiju između njih.⁵ Dečak polako uči italijanski po lekciji Sosira koji je tvrdio da jedna reč dobija svoj znak zahvaljujući drugim rečima koje joj slede i prethode u rečenici.

Napor junaka, međutim, nije dovoljan da bi pobedio i „ćutanje“, tj. taj društveni fenomen po kome su u bivšoj Jugoslaviji manjine *bile slobodne da ćute na jeziku na kojem su htele* (Nelida Milani, 1988: 94, prev. Kristijan Eker). Zabrana se diše kao što se diše vazduh, nesvesno. Deca npr. primećuju sama da su njihovi seksualni instinkti „društveno“ nepri-

⁵ U pripovesti koja ima naslov „Čudna deca“, Nelida Milani prikazuje uzbuđenje hrvatsko-bosanske dece koja su izbegla u Pulu i koja imaju običaj da idu da se igraju sa paralizovanim psom spisateljice. Jednog lepog prolećnog dana, deca počinju da razgovaraju među sobom: „I onda ćemo se vratiti u Bosnu, kada naša kuća više ne bude imala vrtoglavicu i kada brašno bude odvojeno od pepela. – A tata ne. Oni su popili i onda su povratili gutljaj jogurta. (...) Pa da, oni su povraćali jogurt i onda su popili i krv je izbila iz zemlje i otišla prema stablima... – Pa da, ali neće se vratiti Asad i Branko, oni su poginuli u vatri, pečeni. – Nije istina! Oni su pekli vatru! (...) – Kako – kažem – Kako? Mrtvi su pečeni, Emire, kako je to bilo? – Rupe u telu su im proizvodile metke, onda su tela spaljena i vazduh je punio smrad uokolo.“ Autorka završava: „Sjebana bosanska deca došla izdaleka kako bi pokvarila strukturu mišljenja, formu prolećnog dana!“ Prolećni dan ne postoji sam po sebi: to je lingvistički koncept koji ljudski um gradi jezikom. (Milani, 1996: 42-46, prev. Kristijan Eker).

stojni i zbog toga ih potiskuju tokom perioda koji je Frojd nazvao „period latencije“. Spi-sateljica je takođe počela da piše (ne da objavljuje, nego da piše) krajem osamdesetih, u trenutku kada su jugoslovenske vlasti bile najotvorenije i najpopustljivije i kada je država bila na ivici raspada.⁶ *Treba da budemo heroji kako bismo mogli da pružimo otpor sredini u kojoj živimo* (Nelida Milani, 1988: 95, prev. Kristijan Eker), kaže glavni junak *Utakmice*. On želi i da nam na ironičan način objasni šta je „ćutanje“:

Profesorka sociologije je htela da nam objasni teoriju ćutanja: postoje tri hipoteze, reče. Ne-ko kaže da su tajni agenti raširili zabranu. Neko da je dobio preko pošte, top secret, naredbu o zabrani zajedno sa naređenjem da je pojede čim je pročitao. Ali profesorka je zastupala mišljenje drugih, onih koji su rekli da nije ni bilo potrebno naređenje i da smo mi tolike ovce da smo razu-meli kako su hteli da se ponašamo – kao zbog neke telepatije – i odmah smo se prema tome uskladili. (Nelida Milani, 1988: 108, prev. Kristijan Eker)

Gimnazijalac uspeva posle puno napora da savlada jezik. Najveći deo romana sadrži pametne, britke i ironične beleške adolescenta koji ne uspeva da objavi svoje književne radove i da prizna Nataši svoju ljubav. Čitalac se zabavlja, razmišlja o situaciji u kojoj žive Italijani u Istri, koji stalno prevode, glume, i to do kraja romana, kada ovo prevođenje po-staje simbol samog života, znak koji pripada bivstvovanju. Neistinito stanje u kojem se nalazi italijanska manjina nije više samo političko nego i egzistencijalno. Tokom košarka-ške utakmice studenata, kojoj prisustvuju Nataša, Boris i maturant, pojavljuje se otac glav-nog junaka sa veću da je Matilde – ljubomorna Borisova žena – umrla u kupatilu svoje kuće. Banalno ispuštanje plina, svi misle na početku. Ali u njenom kupaćem ogrtaču neko je našao sliku Nataše, koja je bila Borisova ljubavnica. Žena je verovatno izvršila samoubi-stvo. Svet, koji je junak gradio oko sebe zahvaljujući jeziku kojim je on polako i naporno ovladavao, ruši se bez milosti. Neočekivani događaj može da menja kontekst koji imamo oko nas ili, bolje, koji mislimo da imamo oko nas. Nije čoveku dato da se upozna sa stvar-nošću po sebi. Ljudsko biće može samo da se zavarava da je stiglo do suštine stvarnosti. Italijani, Istrani, Hrvati: ljudi koji ništa ne znaju o onome što se im dešava. Stvarnost ne pri-pada njima, kojim god jezikom oni pričali, bilo kojim idiomom težili da rasporede svet. Ćutanje je egzistencijalno pre negoli društveno i političko:

Meseci i meseci puni grozomornih i otrovnih sati. Sati? Vreme? Nema vremena, nema sati, nema ni dana, nedelja, nema satova, nema baš ničega. (...) Plaše me ljudi koji imaju ubeđenja kakva su bila moja. Na zelenoj livadi, po prašnjavim ulicama, na morskoj pučini, više ne očeku-jem da će stići bilo ko, ne očekujem šifrovano poruku, stazu među zvezdama. Stvarnost se poja-vljuje u komadićima, tragovima, čak su i pejzaži fragmenti celine koja nam izmiče. (Nelida Mila-ni, 1988: 108, prev. Kristijan Eker)

⁶ To ne znači da su Italijani u Istri čekali trenutak raspada Jugoslavije, naprotiv! Sama je Milani rekla da joj nedostaje taj meltingpot koji je u Istri garantovala Jugoslavija. Lučifero Martini je u svojim romanima prikazao mane koje su minirale jedinstvenost Jugoslavije i tražio je rešenje koje bi spre-čilo raspad zemlje. Isto tako Klaudio Ugusi, koji se uvek suprotstavljao ideologijama i koji je mislio da su samo nove privredne i društvene usluge mogle da spasu zemlju u kojoj je i on živeo.

Mladić je naučio da *ne treba obožavati nikakve idole – ni književnost, ni grobove* (Nelida Milani, 1988: 108, prev. Kristijan Eker). Milanin *Weltanschauung*, odn. *pogled na svet*, ideologija, potpuno su laički: ona ne prihvata i ne priznaje postojanje apsolutnih istina. Čemu služi onda književnost kad njen temelj – jezik – nije autentičan i ne pomaže da se uhvati stvarnost po sebi? Na to pitanje autorka odgovora na kraju *Utakmice*, rečima koje još uvek pripadaju mladom junaku:

Pokušavam da razumem malo po malo, kao tokom sporog otkrivanja. Znam sigurno da moram tražiti da ideje budu ujedinjene, jer je možda duša samo u jedinstvenosti. Još ne mogu, osećanja su najveći oblik prekršaja zbog njihovog radikalnog nedostatka razloga, zbog njihovog nepobedivog otpora zakonima. Ali čim budem ponovo našao jedinstvo, pokušaću da dam smisao događajima poslednje školske godine. Tražiću da pišem nešto o tome, nešto što će barem izgledati kao pripovetka i videćemo da li će neko to objaviti. Osim, ako već nije stiglo ćutanje. Primetio sam da zaboravljam otprilike pet reči po danu i zbog toga brbljam, stvaram razdor među rečima. Biće to utakmica između pamćenja i zaborava. (Nelida Milani, 1988: 108, prev. Kristijan Eker)

Književnost dolazi posle događaja kako bi preuredila stvarnost i dala značenje ili, bolje, tumačenje nonsensu stvarnosti. Važno je i da junak hoće ne samo da piše, već i da objavi šta je napisao (a što je Nelida već napisala). Baš kao što pozorište dobija spoznajnu moć zahvaljujući kolektivnom praćenju (nije slučajno da je grčka tragedija bila temelj za građanski društveni rast Polisa), književno delo ima umetničku vrednost i dobija društvenu ulogu u trenutku kada postane knjiga i kad svi mogu da ga pročitaju. I nije presudno što je svaki čitalac sam kad čita. Književnost je zajedničko razmišljanje, dijalog između različitih tumačenja sveta i krojenje kolektivnih deoba. U isto vreme, književnost traži da vrati jeziku moć analize stvarnosti. Nelida Milani ne piše samo da bi rešila svoje sopstvene nedoumice vezane za teškoće u kojima je živela; ona piše za globalni Polis, pogođen afazijom u koju je palo postmodernističko društvo. Vrednost jezika polako se gubi, reč nema više snage da usvoji stvari i naše priče gube komunikativnost.⁷ Analiza realnosti kojoj prisustvujemo svaki dan u medijima nema sadržine, složenost koja utemeljava psihološke i sociološke fenomene ne odražava se u svakodnevnom jeziku koji je jednostavan, jednodravan i jednoznačan, baš kao u reklamama. Na italijanskom kao i na hrvatskom. Kad je Nelida napisala svoj kratki roman, Italija je bila na vrhuncu kapitalizma koji je potpuno promenio društvo. Tada su Berlusconijske televizije raširile nove vrline kao individualitet i bogatstvo: jezik je bio u službi tih novih vrednosti. U isto vreme, Jugoslavija je bila žrtva nacionalističkih priča, praznih poput reklamnih slogana. Nelida je tada pokušavala da spoji oznaku i označeno i da traži za svaku reč novi znak. Taj pokušaj nema samo književ-

⁷ Jezik poznaje fenomen „inflacije“: reč ljubav, na primer, više ništa ne znači: koristili smo toliko puno tu reč u različitim kontekstima da je ona ostala prazna oznaka bez označenog. O ljubavi pričaju glumci u španskim serijama, autori petparačkih romana, psiholozi (jedini koji daju ovoj reči značenje barem u medicinskom smislu). Diskurs o jeziku koji više ne može da usvoji stvarnost, koji ne može da opisuje realnost, javio se na početku prošlog veka. Otkrivanje nesvesnog, Ajnštajnova teorija relativiteta i, na kraju, nacistički logori pokazali su da je za opisivanje savremenog sveta potreban novi stav prema tom svetu, dakle novi jezik.

nu vrednost nego i političku. Književnost je najefikasnije oružje kojim možemo da se suprotstavljamo lingvističkom banalitetu koji vlada savremenim društvom. Ista vrsta banalnosti nalazila se i narednih 50 godina u političkoj propagandi i koja je dugo sprečavala da Jugosloveni i Italijani nađu neki kompromis, neku zajedničku tačku u tumačenju istorije. Nelida Milani želi da „održava jezik“ i to postaje očigledno u pripovetkama „Prtljag od kartona“ i „Neprimetni prolazi“. U tim kratkim romanima, Milanina proza dostiže vrhunac: vrtlog reči očarava čitaoca, niz rečenica teče brzo i mirno kao reka. „Prtljag od kartona“ je priča – delimično autobiografska – mlade žene iz unutrašnjosti Istre koja se seli u Pulu. Čudno je da je jedna Italijanka živela na selu, dok je najveći deo Italijana bio u gradovima na obali; samo su Hrvati i Slovenci stanovali na selu. Nelida Milani pripada toj sivoj zoni, koju često udžbenici istorije zaboravljaju i koja se nalazila blizu obale, gde su živеле italijanske, slovenačke, hrvatske i najčešće mešovite porodice. Mnoge od ovih porodica selile su se u Pulu od početka XIX veka do kraja Prvog svetskog rata kako bi pobegle od bede. Stanovale su na periferiji grada, u delu koji se još uvek zove „Baracche“, u velikim zgradama koje je izgradilo Austrougarsko carstvo za radnike brodogradilišta i radnike u kame-nolomu. Ljudi koji su tamo živeli bili su interesnička i multikulturalna duša Pule. Mišljenje Norme, devojke koja je stigla sa majkom u Pulu kad je bila dete, pravi je „stream of consciousness“. Milani pripoveda kako Norma, već stara i bolesna, piše svoje memoare u bolničkom krevetu. Priča o mužu koji je bio socijalista i kojeg su stalno tukli fašisti. Posle iseljenja Italijana, Norma se osećala izgubljenom i nije htela da napusti Istru zato što je njen muž Berto bio „drug“ i želeo da doprinese izgradnji socijalizma. Ono što najviše muči junakinju jeste njeno neznanje:

Jedina stvar koju nisam mogla da oprostim mojoj majci jeste što mi nije dala da idem u školu. Koliko puta sam se rasplakala jer imam malo reči, malo rečenica. Hoću da objasnim nešto i ne mogu to da uradim; osećam se kao uže koje se njiše u praznini. (Nelida Milani, 1991: 35, prev. Kristijan Eker)

Norma je shvatila da ne može da priča, ne može da se suprotstavi moći ljudi koji imaju kulturu i koji kulturom prikrivaju svoju nepravdu. Nelida je htela da prikaže u Normi arhetip istarske seljanke koja se ne predaje, ni posle odluke da se preseli sa porodicom u Italiju: Berto je imao problema sa partijom zato što je previše pio i zato što je shvatio da jugoslovensko društvo nikad ne bi postalo socijalističko. Norma uskoro ostaje udovica i počinje da radi kao čistačica u kasarnama, najpre u Brindisu, a zatim u Firenci, ali ne odustaje da ovlada onim što joj najviše nedostaje: jezikom i mogućnošću da se izrazi: *U životu sam uvek insistirala da čitam, kad je bilo potrebno koristila sam rečnik moje ćerke kako bih razumela teške reči; i ovde na klinici su mi doneli knjige i novine, dok čitam zabavljam se i osećam olakšanje* (Nelida Milani, 1991: 53, prev. Kristijan Eker). Norma je potrebno sredstvo koje će joj omogućiti da kaže svoju istinu o Istri; istinu koju je istorija – bez obzira na to da li su je napisali pobednici ili gubitnici – zaboravila:

Razumela sam italijanske građane koji su živeli okrenuvši leđa istini sela koja se nalaze 2 milje daleko od njih. Razumela sam i jugoslovenske seljake koji su stizali masovno u grad, i koji su

imali u krvi motiku i zemlju, a u glavi volju da stave žuljevita stopala u ogledalo vode koja se nalazi ispred arene. (Nelida Milani, 1991: 47, prev. Kristijan Eker)

Norma je to razumela još dok je bila mlada, i zato kaže: *...višekrvna kultura u kojoj sam se ja rodila čini ljude oštrijim, prznicama, ali i slobodnijim u mišljenju, koje je oblikovano stalnim suočavanjem s ljudima koji vide svet na drugačiji način* (Nelida Milani, 1991: 58, prev. Kristijan Eker). Slobodniji su Istrani, ali ponekad i slabiji od drugih naroda, kao na primer glavna junakinja romana *Neprimetni prolazi*, mlada žena koja ima 29 godina i koja predaje u osnovnoj školi tokom osamdesetih u jednom gradu koji *zna samo za odlaske, ali ne i za povratke*. Taj grad može da bude Kopar, Pula, Rijeka ili bilo koji drugi grad u Istri ili Kvarneru. Spisateljica hoće da čitalac primeti tanku nit koja povezuje identitet, jezik i urbanizam. Za Italijane koji žive u Rimu, Milanu ili bilo kojem mestu u provinciji, potpuno je prirodno da se urbanistički kontekst ne menja lako. Zgrade i prikaz naselja na mapi ostaju uvek isti, a ako se menjaju, zakon reguliše šta i kako se može graditi ili rušiti. U Istri, gradovi su često i naglo menjali lica. Posle Drugog svetskog rata, kad je najveći deo Italijana otišao, vlasti su potpuno promenile regulacione osnove. Arhitektura i urbanizam su jezik. Čutanje može onda da pogodi svaki oblik jezika:

Ponekad mi se čini da je neka vrsta kuge pogodila celo čovečanstvo u najtipičnijoj veštini: korišćenju pismenog ili usmenog jezika. Kuga koja ga je više puta pogodila, ali koja se ovaj put prikazuje kao gubljenje spoznajne snage. Ugašena je svaka iskra koja varniči iz udara sa novim rečima i novim okolnostima, novim događajima, novim kvartovima, crne rupe koje usisavaju pamćenje. Ovo naselje ništa mi ne govori, bez znaka je, bez polaznih tačaka, mutni je univerzum, nepokretan, potpuno kodifikovan na drugom jeziku. Ni simbol ni trag ni signal ni odnos, svet je čudan i tajanstven, prostor je u okviru, bez poznatih elemenata koji mogu da me privuku. (Nelida Milani, 1991: 92-93, prev. Kristijan Eker)

Nastavljamo da pratimo Nelidino mišljenje:

Deca u školi pitaju za ime kako bi usvojili stvar. Reči ne prikazuju samo prostor, moraju da ga usvoje, svako od nas ga usvaja svojim sopstvenim rečima, kako mu se sviđa i kako mu odgovara. Banka, turistička agencija, pošta, menjačnica, ceo ovaj deo koji meša seljačku civilizaciju i informatiku, ponos onih koji su poslednji stigli, meni je tuđ, ili bolje, ja se osećam tuđinom, u smislu da odbijam svako pripadanje onome u čemu se ne prepoznajem. Treba mi stvarnost sa mnogim znacima, treba mi stvarnost građena od imena; najbeznačajnije stvari imenom se pretvaraju u najbolje, vraćaju se nama sa teretom onog ljudskog koje smo u njih uložili; pokazuju svoju dušu, i našu. (Nelida Milani, 1991: 92-93, prev. Kristijan Eker)

„Čutanje“ je i u ovom slučaju vezano sa velikom traumom koju su Italijani preživeli kad je najveći deo njihovih sunarodnika napustio Istru, tokom četrdesetih i pedesetih godina prošlog veka. Jugosloveni su prvo uzeli prazne kuće Italijana, zatim su gradili nova naselja i gradovi su potpuno menjali fizionomiju: ponekad, kao u Rijeci, jugoslovenske vlasti su namerno rušile zgrade i simbole stare dominacije.

Kako izgleda život Italijana u novom i anonimnom arhitektonskom i jezičkom kontekstu? Kako živi italijanska devojka u Puli koja nije ni bila rođena kad su Italijani otišli? Nešto

od traume iseljenja ostaje i u krvi novih generacija kao nasledni greh. Kako ova devojka reaguje na druge životne traume kao što je napuštanje od strane dečka? Kako se spaja deoba sa deobom? Junakinja, koja piše koristeći prvo lice, opisuje svoju patnju zbog gubitka Uga, njene velike ljubavi. Pohađa Italijansko udruženje, bavi se pozorištem, traži da uhvati te *neprimetne prolaze koji menjaju život, trenutak kad se sve spoji i uklopi, naša životna priča i ona drugih ljudi*, tačka u kojoj se te priče *spajaju, (...) slivaju u veliku istoriju, ona koja dodiruje u isto vreme mnoge sudbine*. (Nelida Milani, 1991: 107, prev. Kristijan Eker)

Traženje bez uspeha. U Istri sve ostaje nejasno, bez znaka: imamo samo neodređenih oznaka i teško je naći označeno. Spisateljica traži spoj individualnih i kolektivnih oznaka, traži u njima označeno kako bi ponovo našla jedan znak. Uzalud. Šta onda ostaje? Čitalac ima utisak da junakinja živi u vakumiranom, ugašenom, praznom svetu. Postoji samo Italijansko udruženje koje ništa više ne čeka. Osim smrti, možda. Ali neki neprimetni, pozitivni prolaz pojavljuje se na horizontu: pozorišna predstava ima veliki uspeh širom Istre. Učiteljica sreće Zorka, vozača koji prati decu u školu minibusom. Između njih se nešto pojavljuje, možda ljubav. Kratki roman se završava nagoveštajem nade: kao što se iz posečenog stabla ponovo rađaju grane i lišće, tako i iz zlosrećne sudbine izbija na površinu nužnost života. Bez obzira na sve. Naravno da je istorija naučila Istrijane da budu oprezni i sumnjičavi: susret sa Zorkom je samo obećanje, znak toliko neprimetan da se žena ne usuđuje ni da veruje u njega; nad svim, još uvek leprša u nesvesnom junakinje i spisateljice najbolnija deoba – iseljenje:

Pravilo je mir na bilo koji način, mejo dure groste de pan ma il cor in pace anch'oi e anche doman (bolje korice hleba, ali srce u miru danas i sutra isto). Ništa me ne sprečava da promenim svoj stil života, da pređem od ove nesreće do nečega drugog. Ali nastaviti na ovaj način zadovoljava osećanje koje već imam, da živim čekajući, da živim čekajući čudo...

Gospode Bože, vratiti se na tu tačku, nastaviti odande, još jednom, i samo za trenutak, samo za jedan trenutak... Ubeđujemo lako sami sebe u ono što želimo i nada prelazi u najbolnije očajanje. Bolje se pomiriti sa postojanjem, poviti glavu ka onome što mora biti i neka bude tako. (Nelida Milani, 1991: 118, prev. Kristijan Eker)